

Nykter eller drogad? En fråga om sammanhang

Eddy Nehls

Högskolan Väst, Institutionen för Omvårdnad, hälsa och kultur

eddy.nehls@hv.se

In the article a posthuman perspective is used to understand the concepts of drugs and sobriety. What is a human being is a good question to start with; if one wants to take on a post human perspective and in this article the answer is (partly) given by Gregory Bateson who says, in the title on one of his most famous books, that *Mind and Nature* is a necessary unity. The boundary between humans and non-humans is highly problematic because it is restraining the possibility to work in an unbiased fashion. Humans are only one actor among others whom all are connected in a network as the acronym ANT indicates. Working with the kind of analytical tools that this article discusses, Gilles Deleuze's and Felix Guattari's concept Assemblage, is about finding traceable connections between actors. Sobriety, and drugs, understood in this way can't be the explanation to anything; it is on the contrary what should be explained.

Inledning

Vad är alkohol (och droger)? Det är en berättigad fråga som allt för sällan ställs. Ett slentrianmässigt och inte helt ovanligt svar på frågan är att alkohol är en substans med den kemiska beteckningen C_2H_5OH , som naturligtvis är ett helt korrekt svar. Samtidigt är det en hänsynslös förenkling av en högst komplex frågeställning. Ett sätt att borra djupare i frågeställningen är att omformulera frågan något, till: Hur *blir* alkohol och droger allt det som substanserna förknippas med, och hur kan man förstå ett sådant tillstånd som nykterhet? Det är frågorna som bearbetas i detta papper där görande och tillblivelse placeras i fokus. Det svar jag med stöd i ett flerårigt, kulturvetenskapligt forskningsprojekt (Se Nehls 2009) lanserar är att alkohol, droger och nykterhet bör betraktas som ett slags sammanhållna fenomen bestående av såväl materiella som immateriella aspekter. Rör man sig i det offentliga rummet i Sverige behöver man inte leta speciellt länge innan man stöter på alkohol, *i en eller annan form*. Alkohol finns i princip överallt, inte bara på krogen och på systembolaget, utan även i Pressbyråns tidningshylla, i bokhandeln, resebranschen och på bio där filmer med alkohol- och drogrelaterad handling är vanliga. Via filmer med drogrelaterad handling laddas alkoholen och drogerna med innebörder, vilket gör biografialongen till en av de ”platser” där alkohol och droger blir allt det som de förknippas med, i och genom mötet med publiken. Det är alltid inom ramen för en specifik kontext som vissa substanser blir till droger (jfr Bancroft 2009, Plant 1999) och det samma gäller för innebörden i begreppet nykterhet. Droger och nykterhet är alltså något som skapas och blir till, tillsammans och jämsides med kulturen, i processer av ömsesidigt blivande (jfr Deleuze & Guattari 2003b:156, Latour 2000:126).

Det som gör en drog till en drog enligt denna uppfattning är de ”konstituerande sammansättningar” som krävs för att en substans ska komma att betraktas och fungera som drog. Poängen med perspektivet är att det uppmärksammar det faktum att nykterhet och droger är fenomen som skapas och upprätthålls inom specifika sammanhang samt alltid i och genom ett slags lärprocess. Detta är mitt motiv för att visa på behovet *även* av kulturvetenskaplig forskning om droger, alkohol och nykterhet.

Det finns inga vattentäta skott mellan droger och nykterhet

Den engelske antropologen Gregory Bateson (2000) för, i en artikel från 1971, ”The Cybernetic of 'Self': A Theory of Alcoholism”, fram sin berömda teori om dubbelbindning som ett sätt att förstå missbruk. Artikeln tar sin utgångspunkt i det faktum att AAs metod, enligt Bateson, har en imponerande förmåga att uppnå varaktig nykterhet. I fokus står här liksom i hans övriga forskning, *sammanhanget* som missbruket uppstår och fortskrider inom. Det är, menar han, i relationen mellan individen och kontexten, i mellanrummet mellan dessa storheter, som svaren på missbrukarfrågan bör sökas. Bateson (2000:310) pekar på att man (i alla fall i USA i början av 1970-talet) uteslutande intresserar sig för individens onyktra tillstånd, själva missbruket. Bateson söker alltså svaret på missbrukarfrågan i nykterheten eftersom han menar att det är något i denna som driver alkoholisten att dricka. Det är alltså där problemet finns, inte i drickandet som bara är ett symptom, vilket så att säga går ut på att ställa problemet på huvudet. Genom att fokusera kontexten där missbruket uppstår kommer han fram till att onykterhet (för en missbrukare) kan vara ett slags korrigerande av beteendet, en nödvändig anpassning till en omöjlig situation. Förklaringen till onykterheten är då att den uppfattas som det enda möjliga tillståndet för alkoholisten. Bateson menar att den missbrukande individen sitter fast i en dubbelbindning, vilket brukar beskrivas som en situation där individen tvingas välja mellan två omöjliga val. Hur man än gör fördöms handlingen. I fallet med alkoholisten handlar det om att nykterheten, i sammanhanget han eller hon befinner sig, upplevs som problematisk och för att korrigera detta blir onykterhet en lösning, vilken omgående fördöms. Hur alkoholisten än gör blir det fel. Således menar Bateson att det i hög grad är den rådande

teorin om alkoholism som ger upphov till svårigheterna för en missbrukare att hålla sig nykter. Alkoholism blir med hans definition ett resultat av interaktionen mellan en individ och dennes sammanhang där ingen av delarna äger mer agens än någon annan. Och detta är en tanke som jag här bygger vidare på.

Den artikeln har resulterat i insikten att nykterhet är en fråga eller tillstånd som lämnats i princip helt obeaktat inom både forskningen och samhället i övrigt. I ett projekt som handlar om alkohol och droger är det självklart att dessa ska vara i fokus, men det innebär att man lätt glömmer att nykterhet långt ifrån är något självklart och en gång för alla givet. Det finns helt enkelt inget neutralt mänskligt tillstånd, från det ögonblick människan koncipieras till dess hon dör är alla individer stadda i ständig förändring. Man växer upp, åldras och under livets gång (brukar det i alla fall heta) byts på sju år samtliga celler i människokroppen ut. Man har bra och dåliga dagar, humöret växlar ständigt, man är ömsom upprymd ömsom nedstämd, trött eller pigg. Tänk på all psykofarmaka som skrivs ut av läkare och som konsumeras dagligen av väldigt många människor i vårt land och över världen.¹ Hur mycket sådana substanser kan man stoppa i sig och fortfarande, i lagens likväl som i kulturell mening, betraktas som nykter? Och det finns även andra substanser som används regelbundet som också i en eller annan mening påverkar människors medvetande, till exempel amfetamin som i små doser ges till barn om fått diagnosen ADHD för att dessa ska kunna fungera ”normalt” i samhället. Tänk också på alla värktabletter som konsumeras. Listan kan göras hur lång som helst, läsaren förstår och kan själv fylla i listan. Resultatet blir att gränsen mellan nykterhet och onykterhet luckras upp och görs flytande. Om man uteslutande diskuterar och riktar uppmärksamhet mot definitioner av onykterhet och om man utgår från att problemen bara finns där missar man lätt det faktum att nykterhet är ett högst föränderligt och diffust tillstånd som, inte minst av forskningssymmetriska skäl behöver definieras. Det är emellertid inte möjligt att göra det här och jag nöjer mig därför med att peka på problemet.

Söker man på Libris, databasen som listar alla böcker på samtliga bibliotek i landet, får man 58 träffar på sökordet *Nykter* och 1323 träffar om man söker på ordet *Missbruk*. Det säger i alla fall något. Jag menar att frågan som forskningen och samhället brottas med är felställd. Vad som borde diskuteras är begreppet nykterhet, det är ju det alla är intresserade av egentligen. Det är problematiskt att ensidigt koncentrera sig på missbrukaren och missbruket och att utgå från att det uteslutande är detta som behöver definieras och undersökas. Drogfrågan berör alla, men om bara missbruk problematiseras skapas lätt ett vi och dem förhållande som sätter käppar i hjulet för den som vill arbeta konstruktivt för ett bättre samhälle där fler än idag kan hitta en plats och bidra till ett gemensamt byggande av framtiden. Om begreppet nykterhet kunde göras till en fråga för allmän debatt skulle alla människor tvingas till delaktighet. Det handlar i grund och botten inte om substanser, det handlar om sammanhang och om vilka aktörer som ingår däri och om hur man ska se på och förhålla sig till konsekvenser av interaktion mellan dessa.

Det saknas analyser av *förbindelserna* som droger uppvisar med omgivningen och undersökningar som fokuserar de sammanhang som substanserna ingår i och samproduceras genom. Kanske denna brist beror på att det saknas verktyg att tänka med hjälp av? Det är i alla fall den slutsats som jag drar från det rådande forskningsläget. Men att konstruera begrepp är kulturvetenskapens paradgren och jag ser det som mitt bidrag till en tvärvetenskaplig (drog)forskning. Resten av detta paper handlar om ett sådant begrepp som jag menar skulle kunna användas för att förstå alkohol, droger och nykterhet på det sätt som efterfrågades i inledningen.

1 Ämnet har behandlats i en nyutkommen bok av journalisten Ingrid Carlberg (2008) som uppskattningsvis menar att 600000 svenskar dagligen tar någon av de nya antidepressiva medicinerna som finns på en minst sagt lukrativ marknad.

Alkohol och droger som diagram, eller assemblage

Assemblage, som är benämningen på det begrepp som lanseras här, kan användas både som analysverktyg och för att illustrera hur stora delar av problemkomplexet droger och alkohol som vanligtvis lämnas obeaktade inom alkohol- och drogforskningen.

Hjälp att förklara assemblagebegreppet hämtas från den franske filosofen Gilles Deleuze och hans kollega Felix Guattari, som menar att:

We know nothing about a body until we know what it can do, in other words, what its affects are, how they can or cannot enter into composition with other affects, with the affects of another body, either to destroy that body or to be destroyed by it, either to exchange actions and passions with it or to join with it in composing a more powerful body. (Deleuze & Guattari 2003a:257).²

Citatet handlar om hur viktigt det är att identifiera, i detta fall alkoholens och drogernas (som kan fungera som synonymer för kroppen i citatet) affekter, det vill säga de iakttagbara spår som går att hänföra till fenomenen man undersöker. Ett assemblage existerar bara när det gör något och kan bara iakttas via effekterna det ger upphov till. Och assemblaget består å ena sidan av materiellt *innehåll*, och å andra sidan av imateriellt *uttryck*. För att forskningen ska bli balanserad behöver båda aspekterna uppmärksammas lika mycket.

För att förklara begreppet närmare kan det vara lämpligt att göra som Deleuze (2006:242. Se även Deleuze och Guattari 2003a:43) och ta hjälp av en annan fransk filosof, Michel Foucault, och hans tankar om fängelset. Vill man förstå fängelset med hjälp assemblagebegreppet bör man först uppmärksamma fenomenets innehåll, vilket delas upp i *formaspekter* (fängelsebyggnaden som fysiskt fenomen), och *substansaspekter* (fångarnas kroppar). Fängelsets uttryck motsvaras i fråga om *form* av kriminallagen och *substans* av brottslingen som juridiskt fenomen. En byggnad där man låser in människor blir ett fängelse först när den kopplas samman med en juridisk apparat. Fängelset blir med andra ord ett fängelse först när samtliga aspekter förts samman och hålls ihop. Samma gäller för alla fenomen i världen, även droger och alkohol. Allt och alla består av såväl uttryck som innehåll, och dessa båda aspekter har både form (övergripande regler) och substans (specifika exempel). Assemblagebegreppet är ett oundgängligt verktyg för att bena upp snart sagt alla komplexa problem.

Assemblage är sammanhållna fenomen som bara existerar i kraft av den verkan de har i och på världen. Droger blir ständigt till i och genom processer av interaktion mellan innehållsaspekter, som ifråga om form kan sägas vara de sinnesutvidgande egenskaperna och ifråga om substans specifika droger som heroin, kokain, alkohol och så vidare. Uttrycksaspektens form är alkohol- och narkotikalagarna som bestämmer vilka ämnen som ska klassas som droger, och substansen består av bilderna av och tankarna samt talet om, till exempel heroin eller alkohol. Betraktat på detta sätt blir det uppenbart hur stor del av problemkomplexet som försumrats inom forskningen hittills och för att skapa en adekvat och mer användbar förståelse för vad en drog är blir det samtidigt uppenbart att medicinare, psykologer och sociologer behöver utbyta tankar och insikter med såväl kulturvetare som jurister. Ingen disciplin sitter ensam inne med svaret. Men det räcker inte med vetenskaplig spetskompetens, lika viktigt är det att kunskaperna som finns inom akademien sprids till en bred allmänhet. Vetenskap-

2 Min översättning från den engelska översättningen av det franska originalet lyder: "Vi vet ingenting om en kropp förrän vi vet vad den kan göra. Med andra ord, vilken inverkan den har, hur dess inverkan kan eller inte kan ingå förening med andra verkningar, med en annan kropps inverkan, endera för att förstöra denna eller för att förstöras av den, endera för att utbyta aktioner och passioner med den eller för att förenas med den för att bilda en mer kraftfull kropp."

ens uppgift kan inte vara att tala om för människor hur de ska göra, det måste bestämmas demokratiskt med ledning av vetenskapligt beprövad kunskap och genom dialog.

Tankemodellen skulle kunna fungera som utgångspunkt för sådana samtal. Men då bör modellen kompletteras, och då kan det vara bra att känna till att Deleuze och Guattari utgår från ett slags grundmodell i sitt tänkande där också aspekter av förändring finns med. Inledningsvis påpekades att världen framskrider i ett slags process, och den aspekten kan enkelt föras in i modellen genom att hänvisa till *upplösande* krafter av deterritorialisering, och *sammanhållande* krafter av territorialisering. Om analysmodellen kompletteras på det sättet får man ett slags diagram uppbyggt av linjer som löper mellan polerna eller ytterligheterna, total sammanhållning och fullständig upplösning och linjer som löper mellan Innehåll och Uttryck (som alltså både har form- och substansaspekter). Överfört till droger kan alla ensidiga betoningar av en enda aspekt av problemet, det vill säga både absolutister och nyliberaler som strider för att just deras ståndpunkt är den enda möjliga, förstås som exempel på territorialiserande eller sammanhållande krafter. På motsvarande sätt kan åsikter om och tendenser till att det är upp till var och en att göra som den vill förstås som exempel på deterritorialiserande eller upplösande krafter. Absolut sammanhållande är att betrakta som lika problematiskt som total upplösning. Vad som behövs för att hitta långsiktigt hållbara strategier ifråga om alkohol och droger är ett balanserat förhållande där hänsyn tas till alla aspekter av problemet, och genom att förstå världen i termer av diagram eller assemblage underlättas förhoppningsvis det arbetet.³

Deleuzes och Guattaris teoretiska modell kan möjligen vid en första anblick uppfattas som väl abstrakt och svårförståelig, men när den har lanserats går det att förklara tankeverktyget med hjälp av en hel massa olika exempel som förhoppningsvis kan hjälpa förståelsen på traven. Ett sätt är att hänvisa till Deleuzes (2002:2) och Guattaris favoritexempel med getingen och orkidén som kan sägas utgöra varandras förutsättningar och som därmed kan förstås som ett slags assemblage.

Getingen blir en del av orkidéns reproduktionsapparat samtidigt som orkidén blir ett könsorgan för getingen. Ett enda och samma tillblivande, ett enda tillblivandeblock, eller som Rémy Chauvin säger, en "a-parallell utveckling av två varelser som absolut inte har något att göra med varandra."⁴

Det handlar alltså om ett slags sammansättning av linjer vilka korsar och går in i varandra, som ständigt bryter varandras banor och som bara existerar som assemblage när något görs, uteslutande *via* och *på* utsidan, i förhållande till kopplingarna som faktiskt realiserar och bara när dessa utförs. Detta gör att varken helheten eller delarna som bygger upp densamma kan sägas vara konsistenta, de blir ständigt till samt förändras ömsesidigt i en process av kontinuerligt blivande. Getingen behöver orkidén, och orkidén behöver getingen, och ingen av dem klarar sig på egen hand. Det går inte att förstå helheten utan att beakta "samarbetet" mellan delarna. Exterioriteten handlar om att lägga märke till att både getingen och orkidén, det vill säga delarna som bygger upp helheten (eller kroppen), också och dessutom *samtidigt* ingår i och utgör oundgängliga delar av andra assemblage. Getingen är till exempel också en del av ett samhälle tillsammans med andra getingar vilka har olika uppgifter, och orkidén kan

3 För Deleuze och Guattari är det viktigt att man inte låser fast begreppen. Därför uppfinner de ständigt nya. Det gör författarna för att rikta uppmärksamheten bort från begreppen och för att göra läsaren uppmärksam på vad begreppen gör med tänkandet. Det är med andra ord användandet av tankefigurerna som är det viktiga, inte definitionerna.

4 Citatet är hämtat från ett av Deleuzes möten med intervjuaren Claire Parnet (Deleuze & Parnet 2002:1ff). Det är översatt till svenska av Kristina Ekelund och finns publicerat i tidskrifterna *Glänta* och *Ailos* gemensamma Deleuzenummer från 2003/2004.

plockas, sättas i vas och ingå i en blomsteruppsättning. Blomsteruppsättningen kan i sin tur utgöra del av ytterligare ett annat assemblage genom att ingå i till exempel Nobelfesten. Vad vore den utan blomsterarrangemangen, och alkohol att skåla i? Så där kan man hålla på, allt går in i och samtidigt ut ur vartannat och det är hela tiden det aktuella sammanhanget/assemblaget och de affekter detta ger upphov till som bestämmer vad som är vad och hur det ska förstås. Assemblaget är alltså det som hålls samman, själva sammanhållandet av det aktuella fenomenet. Alkohol som dricks i samband med Nobelmiddagen är möjligen inte skadlig, men alkohol som dricks av en tonåring i parken kan vara det. Alkoholen är den samma men dess innebörd skiftar och står alltid i relation till vilket assemblage eller sammanhang den ingår i och vad den gör där, och det gäller även begreppet nykterhet.

Referenser

- Bancroft, Angus, (2009). *Drugs, Intoxication and Society*. Cambridge (UK), Malden (US): Polity Press.
- Bateson, Gregory, (2000b). "The Cybernetics of 'Self': A Theory of Alcoholism." I Bateson, Gregory. *Steps to an Ecology of Mind*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Carlberg, Ingrid, (2008). *Pillret. En berättelse om depressioner och doktorer, forskare Freud, människor och marknader*. Stockholm: Norstedts.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Felix, (2003a). *A Thousand plateaus. Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Felix, (2003b). *What is philosophy?* London & New York: Verso.
- Deleuze, Gilles & Parnet, Claire, (2002). *Dialogues II*. New York: Columbia University Press.
- Deleuze, Gilles, (2006). *Two Regimes of Madness. Texts and Interviews 1975–1995*. New York, Los Angeles: Semiotext(e).
- Latour, Bruno, (2000). *Pandora's Hope. Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge (Massachusetts), London.
- Nehls, Eddy, (2009). *Kung alkohol. Och andra drogaktörer*. Göteborg: Daidalos.
- Plant, Sadie, (1999). *Writing on Drugs*. London: Faber and Faber Limited.